

Cuprins

PREFAȚĂ.....	5
INTRODUCERE	9
I. SINTAXA SEMNULUI.....	12
I.1. Comunicare și semiotică, precizări terminologice	12
I.2. Semn și comunicare.....	16
I.2.1. Modele teoretice ale semnului.....	20
I.2.2. Modelul diadic	24
I.2.3. Modelul triadic	27
I.2.3.1. Modelul Ogden și Richards	27
I.2.3.2. Triunghiul semiotic al lui Peirce	28
I.2.4. Structura și funcționalitatea semnului.....	34
I.2.5. Clasificări ale semnelor	35
I.2.6. Organizarea semnelor	42
I.3. Înțeles, sens, semnificație, semnificare	44
I.4. Funcțiile limbajului	48
I.5. Contextul, factor al succesului/eșecului comunicării.....	52
II. COMUNICAREA DIDACTICĂ.....	54
II.1. Mesajul, element esențial al comunicării.....	54
II.2. Axiomele comunicării	55
II.3. Comunicare didactică versus comunicare educațională	59
II.4. Nivelurile comunicării	61
II.5. Profesorul și clasa – cadru general pentru interacțiune și interpretare.....	70
III. DISCURSUL DIDACTIC. ANALIZA DE CONȚINUT	76
III.1. Discursul. Tipuri structurale discursive.....	76
III.2. Analiza discursului didactic.....	81
III.3. Acțiunea comunicativă și discursul – două forme ale comunicării didactice.....	83
III.4. Empirismul în științele comunicării	86
III.5. Analiza de conținut – delimitări conceptuale și finalități.....	89
III.6. Analiza de conținut. Domenii de aplicație	92

III.6.1. Analiza elementelor textuale	92
III.6.2. Evaluarea emițătorului	93
III.6.3. Determinarea efectelor	94
III.7. Analiza discursului domeniu multi- și interdisciplinar	95
III.8. Analiza de conținut	100
III.9. Analiza situațională	105
III.9.1. Analiza structurală	106
III.9.2. Analiza funcțională	107
III.9.3. Etapa optimizării situației de comunicare.....	107
IV. INTERPRETARE ȘI ÎNȚELEGERE	109
IV.1. Conceptul de hermeneutică	109
IV.2. Conceptul hermeneutic de text	112
IV.3. Înțelegere versus interpretare, comprehensiune versus explicație.....	119
IV.4. Explicație și înțelegere.....	123
IV.4.1. Tipologia explicațiilor.....	126
IV.4.1.1. Explicații neștiințifice în contexte individuale (psihologice)	126
IV.4.1.2. Explicații în contexte preștiințifice.....	130
IV.4.1.3. Explicații științifice	135
V. ARGUMENTAREA – TEMEIUL ÎNȚELEGERII	137
V.1. Argumentarea, proces de expunere, susținere și evaluare a concluziilor	137
V.2. Discursul didactic argumentativ.....	140
V.3. Modele argumentative	145
VI. INFLUENȚA CONSTRUCȚIEI MESAJULUI DIDACTIC ASUPRA ÎNȚELEGERII	150
VII. CONCLUZII	155
BIBLIOGRAFIE.....	167

Prefață

Merima Petrovici, lect. univ. la Universitatea Ecologică București, Director adjunct al Centrului Național de Formare a Personalului Didactic din Învățământul Preuniversitar, în calitate de cercetător, a rămas preocupată de importanța înțelegerii mesajului în relația profesor-elev și îndeosebi de responsabilitatea profesorului.

Structura însăși a lucrării evidențiază nivelurile gândirii și acțiunii autoarei în elaborarea demersului său spre identificarea concluziilor utile cititorilor-profesori, cercetători sau decidenți ai procesului de învățământ. Însăși alegerea temei demonstrează ipoteza asumată de autoare, în accepțiunea căreia comunicarea didactică se învață, se ameliorează continuu, se eficientizează, se restructurează – dintr-o perspectivă constructivistă, pe baza căreia își va întemeia multiple argumente. **Scopul** lucrării este *fundamentarea științifică a construcției mesajului, analiza de conținut și interpretarea discursului didactic, precum și modul în care este influențat procesul înțelegerii de construcția mesajului didactic, bazat pe o cercetare efectuată la nivel preuniversitar* (p. 10).

Propunându-și să analizeze CE, se impune și CUM trebuie realizat demersul didactic, autoarea optează pentru perspectiva semiotică cu accent special pe *sintaxa semnului* (cap. I), oferind mai multe modele de analiză, prin care se dezvăluie structura, funcționalitatea și mecanismele performative.

Analiza structurală a microdiscursului și a macrodiscursului (pentru a prezenta relația dintre discurs și realitatea pe care o desemnează), *analiza triadică* (în acord cu tripartiția clasică propusă de Peirce: dimensiunea sintactică, semantică și pragmatică), *analiza tipologică a discursului didactic* (utilizată pentru tipurile de discurs: descriptiv-informativ, persuasiv-retoric) și *analiza situațională a discursului didactic* cu definirea „situației actului discursiv”, prin intermediul căreia se caută răspuns la întrebarea *cu ce efect*, toate acestea sunt elemente metodologice pe care le putem valorifica în procesul didactic.

În context, ne sunt oferite definiții ale conceptelor utilizate și criteriile de definire, pornind de la funcțiile limbajului, de la rolul elementelor specifice interacțiunii. Astfel, vom identifica paradigmele de analiză pentru care se optează: paradigma semiotică și cea a Școlii de la Palo Alto. *Din punct de vedere semiotic, scrie autoarea, discursul didactic reprezintă un set de semne citite contextual. Semioza sau actul de semnificare presupune interacțiunea dinamică dintre semn, interpretant, obiect și are ca rezultat **producerea înțelesului*** (p. 45), pentru că *a comunica cu ceilalți nu înseamnă doar a emite o informație, ci și a o prelucra, iar a comunica eficient, presupune: a convinge și a obține adeziunea auditoriului; a dezvolta gândirea, personalitatea receptorilor; a sesiza și a conștientiza reacțiile, atitudinile și modificările comportamentale* (p. 63).

Profesorul este autor, organizator și mediator, participând la reducerea distorsiunilor dintre reprezentare și formulare, la *construirea împreună a* modelelor de reprezentare și la învățarea acestora, deoarece semioza didactică implică atât capacitatea de reprezentare (obiectivare, valorizare), cât și de formulare (alegere, articulare) din partea profesorului și de referențialitate și interpretare din partea elevului. Sensul și semnificația discursului didactic depind de înțelegerea întregului, dar și a părților acestuia. Unitatea și integralitatea analizei semiotice rezultă din faptul că fiecare dimensiune se realizează prin participarea celorlalte. Nu ne putem imagina performativitatea discursului didactic în afara respectării normelor de ordin logic sau în afara receptării referinței tematice.

O parte mai mult decât interesantă și utilă a lucrării o reprezintă cercetarea efectuată pentru a susține demersul teoretic întreprins. Interesul față de această secțiune este susținut de modul în care autoarea își gândește acțiunea, pornind de la noi delimitări conceptuale specifice limbajului, instrumentelor și metodelor utilizate. Este momentul în care dovedește, pe de o parte, competențele de cercetător, pe de alta, pe acelea de bun valorificator al surselor folosite: W. Dilthey, Al. Surdu, T. Dima, C. Sălăvăstru, T. D. Stănciulescu, A. Codoban, St. Afloroaei, P. Cornea și alții. Prin urmare, înainte de a-și prezenta obiectivele și ipotezele, se reamintește că: *Pe parcursul cercetării am încercat*

să răspundem permanent la întrebarea: Ce trebuie să facă profesorul pentru ca elevii să înțeleagă cunoștințele transmise? (p. 151-152) Deoarece preocupările noastre au fost legate de modul în care construcția mesajului didactic – prin explicație și argumentare – influențează înțelegerea, interpretarea/integrarea și ancorarea cunoștințelor la cele anterioare, în concordanță cu posibilitățile și așteptările fiecărui actor al acțiunii didactice (p. 152), iar studiul întreprins ne furnizează o descriere – mai mult implicită – a nivelurilor de înțelegere a discursului didactic.

Cercetarea va dori să evidențieze:

- 1. ponderea acordată de profesori înțelegerii de către elevi a conținuturilor transmise;*
- 2. relația dintre planul de lecție elaborat pentru fiecare oră și procesul real de predare-învățare (la clasă);*
- 3. relația dintre particularitățile profesorului și comprehensibilitatea mesajului/ discursului didactic.*

Cercetarea se desfășoară pe un număr de 145 profesori din școli generale și licee ale județelor: BH, BN, CS, DJ, HD, IL, IS, MH și municipiul București, cu vârsta medie 43,7 ani și vechime medie în învățământ de 17,7 ani. În urma analizei documentelor școlare, a inventarierii verbelor folosite în formularea obiectivelor operaționale, a stabilirii obiectivelor urmărite, în acord cu taxonomia lui B. Bloom pentru fiecare dintre cele 145 de planuri de lecție, este utilizat un număr diferit de verbe, majoritatea fiind centrate pe cunoaștere și aplicare, nivelul înțelegerii fiind reprezentat de 8,34%, dar dacă se ia în considerare că pentru a se ajunge la înțelegere este necesară transmiterea conținuturilor, ponderea acestui proces fiind de 50,71%, acestea determină o modificare a procentului, ajungând la 59,05%.

Cel de-al doilea obiectiv al cercetării a urmărit în ce măsură planul/schița de lecție corespunde cu ceea ce se realizează efectiv la clasă și identificarea particularităților profesorului de care depind înțelegerea mesajului. În primul caz, raportul este inegal, evidențiindu-se și o parte dintre factorii care determină diferența dintre ceea ce se proiectează și realizează.

Rolul profesorului în sporirea înțelegerii se confirmă prin participarea lui la fundamentarea fiecărui nivel. Autoarea distinge

opt trepte ale procesului: *informarea, descrierea, persuasiunea, demonstrația, explicația, înțelegerea, interpretarea, asumarea*, pentru ca procesul să fie mereu reluat, continuat. Nivelurile/etapele nu sunt altceva decât elemente ale unui și aceluiași fenomen, care nu poate decât însoți permanent parcurgerea momentelor actului didactic.

În fapt, regăsim ceea ce W. Dilthey numea *corelațiile comprehensiunii*, realizate pe mai multe niveluri și diferențieri, bunăoară între elementele trăirii și ale expresiei. Cert este, ne va spune filosoful, comprehensiunea funcționează la nivelul rațiunii – fapt ce îi va da curaj și suport autoarei să cumuleze rezultatele procentuale de la acest palier, oferite de cercetare. Urmându-l pe Dilthey, se va observa cum un exercițiu al rațiunii vine după experiența vieții, după cunoaștere în general și prin știință.

Lucrarea se impune prin structură, coerență și unitate, demonstrate de arhitectura, deschiderile și aplicabilitatea rezultatelor oferite unui public larg de cititori ai literaturii proprii științelor comunicării, dar cu rezonanțe multiple în câmpuri interdisciplinare.

Prof. dr. Laurențiu Șoitu

I. Sintaxa semnului

Considerând cuvântul „prototipul semnului lingvistic” (BAYLON/MIGNOT, 2000, p. 18), pentru a marca etapele evoluției acestuia de la micro-semn la macro-semn, ne propunem definirea principalilor termeni – semn, sens, semnificație, înțeles, elemente necesare construirii unui mesaj –, pentru a putea aborda ulterior discursul ca succesiune de mesaje centrate pe subiect .

I.1. Comunicare și semiotică, precizări terminologice

Relația omului cu sine și lumea în întregul ei este exprimată prin comunicare. De la simplu instrument al cunoașterii, comunicarea este ridicată la rangul de context totalizator, pentru că totul comunică.

„Totul este comunicare. Nu-i poți scăpa. Orice activitate, științifică sau obișnuită se situează în interiorul unui înveliș care se numește comunicare. Comunicarea furnizează regulile de percepere pentru orice lucru din lume. Căci știința, arta sau practicile zilnice nu mai sunt decât sectoare conținute în cuprinsul comunicării. Comunicarea va reflecta întregul joc al științei și al activităților. Regulile sale vor fi universale. În acest sens ea devine regină” (SFEZ, 2002, p. 69).

Conceptul universal și atotcuprinzător al comunicării nu poate fi comprimat într-o singură definiție. Cercetătorii americani Frank E. X. Dance și Carl E. Larson au încercat să selecteze definițiile relevante și au obținut 126 de formulări. Realizată în urmă cu aproximativ 30 de ani, acțiunea lor a permis specialiștilor să organizeze informațiile, în funcție de specificul disciplinelor din sfera socio-umanului, de modelele teoretice adoptate, de abordările metodologice utilizate. Astfel, Frank E. X. Dance consideră conceptul de comunicare asociat multiplelor înțelesuri, precum: transfer, schimb, transmitere sau împărtășire; transmitere a informației de la o sursă la un receptor; proces prin care o sursă

transmite un mesaj unui receptor, cu intenția de a-i influența comportamentele ulterioare; schimb verbal de gânduri sau idei; interacțiune (chiar și la nivel biologic); proces de transmitere a informațiilor, ideilor, emoțiilor sau priceperilor, prin folosirea simbolurilor (cuvinte, imagini, figuri, diagrame) (apud FĂRTE, 2004, p. 16).

Denis McQuail precizează că fiecare dintre definițiile lui Frank E. X. Dance accentuează alte componente ale procesului comunicațional: emițătorul/receptorul, intenționalitatea, caracterul liniar/circular al comunicării sau perspectiva activă/reactivă a acesteia. Astfel, comunicarea poate fi privită fie ca proces de transmitere, fie ca proces de receptare, deoarece mesajele pot fi transmise fără a avea un destinatar anume sau pot fi receptate fără să fi fost transmise conștient (MCQUAIL, 1999, p. 15-16).

Un alt aspect al transmiterii-receptării mesajelor este cel al intenționalității „pe care unele definiții o includ ca pe o caracteristică a actelor de comunicare” (idem, p. 17). Dacă admitem prezența intenției ca o condiție necesară a transmiterii-receptării mesajelor, se poate ajunge la excluderea comunicării nonverbale, de exemplu, dintre formele de comunicare.

Din punct de vedere al procesului, comunicarea poate fi privită fie ca o transmitere liniară și unidirecțională de mesaje (școala proces), fie poate fi considerată, asemenea Școlii de la Palo Alto, un proces circular, interactiv. Mai există și opțiunea de abordare a comunicării din perspectivă activă, când emițătorul încearcă să influențeze receptorul sau situația de comunicare sau din perspectivă reactivă, când emițătorul acceptă influența și se adaptează contextului.

Întorcându-ne la selecția lui Dance, s-ar putea spune că, luând în considerare toate înțelesurile comunicării, eșalonate de la sensul cel mai restrâns – „schimb verbal de gânduri”, până la cel mai larg – „transfer” –, toate transferurile și interacțiunile ar putea fi incluse în sfera comunicării, fapt practic imposibil, deoarece „extins la întreaga realitate, conceptul de comunicare își pierde conținutul și devine inutilizabil” (FĂRTE, 2004, p. 17).

O altă accepțiune a comunicării este legată de procesul „interacțiunii”, definit de fizicieni drept acțiunea reciprocă a două corpuri, materializată prin două forțe perechi: acțiunea și

reacțiunea. În comunicare, interacțiunea presupune schimbul de mesaje între oameni, sau, folosind terminologia consacrată, între emițător și receptor, într-un proces circular și interactiv. Prin extrapolarea acestei definiții de la fizică la semiotică, se poate atribui comunicării accepțiunea de „interacțiune semiotică” (ibidem), mai ales dacă avem în vedere și definiția de „proces de transmitere a informațiilor, ideilor, emoțiilor sau priceperilor, prin folosirea simbolurilor (cuvinte, imagini, figuri, diagrame)”, exprimată sintetic prin triada: simbol, vorbire și limbaj. Multitudinea situațiilor de comunicare ne permite să considerăm acest proces ca fiind polisemic și în același timp diversificat și nuanțat, și datorită creșterii gradului de intervenție a tehnicilor moderne în comunicarea umană.

J. Fiske reia definiția comunicării din punct de vedere al interacțiunii, adăugându-i atributul de „interacțiune socială prin intermediul mesajelor” (FISKE, 2003, p. 16).

În concluzie, din perspectiva realizării procesului de comunicare, corelată cu modalitățile diferite de definire a mesajului, pot fi delimitate două mari școli:

- școala – proces în care comunicarea este transmiterea liniară de mesaje între emițător și receptor, iar mesajul este ceea ce se transmite prin procesul de comunicare sau, altfel spus, prin procesele de codificare, respectiv de decodificare a acestuia;

- școala semiotică, unde comunicarea este înțeleasă ca „producție și schimb de semnificații” (idem, p. 17), context în care mesajul reprezintă o construcție de semne care, prin interacțiune cu ceilalți receptori, produc înțelesuri. Școala semiotică pune accent atât pe comunicare în calitatea sa de generatoare de semnificații, cât și pe modul în care mesajele sau textele interacționează cu oamenii cu scopul de a produce semnificații.

Spre deosebire de școala proces în care comunicarea este văzută ca acțiune liniară de transmitere a informațiilor între emițător și receptor, școala semiotică, operând cu înțelesuri, va prefera în locul receptorului termenul de cititor, instanță care, prin implicarea în codarea/decodarea textului, participă activ la crearea înțelesului. Codificarea devine semnificare, iar decodificarea ajunge pe un nivel superior acesteia, cel al interpretării și înțelegerii textelor. Școala semiotică operează cu noțiuni precum: înțeles,

semn, sens, semnificație, care permit aprofundarea intenției emițătorului și a conținutului mesajului construit.

Bazele semioticii sau „teoriei generale a semnelor” (BOTEZATU, 1982, p. 42-53) au fost puse, cronologic, înaintea elaborării de către Shannon și Weaver a teoriei informaționale a comunicării, ceea ce înseamnă că școala semiotică a existat înaintea școlii-proces. De altfel „lacuna de fond a teoriei informaționale a comunicării s-a dovedit a fi ignorarea teoriei semnelor și a semnificației mesajelor transmise” (DRĂGAN, 2007, p. 196).

A urmat o perioadă de acumulări, în sensul elaborării de noi modele și teorii ale comunicării, apariției unor științe noi, iar după anul 1950, când „refondarea semiotică a înțelegerii comunicării” (ibidem) a impus o nouă paradigmă în domeniu, s-au relansat științele comunicării și în general științele umaniste.

Evoluția semioticii ca știință începe din secolul al XIX-lea când, aproximativ în același timp, dar de pe continente diferite, s-au dezvoltat două mari curente: unul în America, sub denumirea de semiotică, întemeiat de Charles Sanders Peirce, iar celălalt în Europa, cunoscut ca semiologie, reprezentat de Ferdinand de Saussure. Ambele discipline – semiotica logico-filosofică și semiotica filologico-lingvistică (semiologia) – au avut ca obiect de studiu semnul, funcțiile acestuia (logică din perspectiva lui Peirce și socială din cea a lui Saussure) și modul în care semnele s-au constituit în mijloace de comunicare umană. Astăzi, a vorbi despre semiotică înseamnă a se avea în vedere ambele perspective.

Filosoful Charles S. Peirce, întemeietor al semioticii, definește această știință drept „doctrina quasi necesară sau formală a semnelor” (PEIRCE, 1990, p. 268), considerând că oamenii care posedă o „inteligență științifică, sau cu alte cuvinte o inteligență capabilă de a învăța din experiență” (ibidem) sunt tentați ca printr-un proces de abstractizare să observe caracteristicile cunoscute ale semnelor, concluziile lor fiind legate de ceea ce trebuie să fie și nu doar de ceea ce este în lumea reală.

Având în centrul preocupărilor sale semnele și rolul acestora în gândire, semiotica peirciană studiază diversitatea, clasificarea și problemele filosofice ale naturii semnelor. La întrebarea retorică dacă putem gândi fără semne, filosoful american a răspuns că „întreaga gândire se realizează în semne”, ceea ce

confirmă atât faptul că gândirea trebuie să preceadă orice semn, dar și pe cel conform căruia „singurele cazuri de gândire pe care le putem găsi sunt cazuri de gândire în semne” (idem, p. 60).

Abordarea logico-filosofică a teoriei semnelor și semnificației este justificată prin definiția logicii care „în sensul ei general nu este decât un alt nume pentru semiotică” (idem, p. 268).

Concomitent cu teoriile peirciene, pe continentul european se dezvoltă semiologia, știința sistemelor de comunicare, întemeiată de Ferdinand de Saussure:

„(...) o știință care studiază viața semnelor în viața socială; ea ar forma o parte a psihologiei sociale și, prin urmare, a psihologiei generale; o vom numi semiologie. Ea ne-ar învăța în ce constau semnele și ce legi le cârmuiesc. (...) Lingvistica nu este decât o parte din această știință generală” (SAUSSURE, 2004, p. 15-16).

În acest context, semiologia însemna de fapt „comunicare ce nu studiază schimburile naturale, ci pe cele codate și semiotizate” (BOUGNOUX, 2000, p. 41), fiind inclusă în sfera semioticii. Analiza realizată de Saussure asupra structurii limbii, prima de altfel în acest sens, a constituit în anii 1950 modelul pentru studiul structural al culturii, inițiat de Levi-Strauss și continuat ulterior de adepții săi.

Semiotica actuală reunește, după cum subliniază și J. Fiske (FISKE, 2003, p. 62), trei mari domenii: studiul semnelor, al codurilor (sistemele în care sunt organizate semnele) și al culturii, reprezentând „o cheie importantă pentru deschiderea interpretărilor inflexiunilor, conexiunilor și disjuncțiilor dintre modernism și postmodernism în filosofia comunicării” (ȘERBAN, 2007, p.133). Mecanismele de generare și utilizare a semnelor sunt cercetate în prezent cu instrumente ce aparțin atât filosofiei, cât și lingvisticii (STĂNCIULESCU, 2004, p. 183): *analiza structurală*, bazată pe modelul structuralist al lui Saussure, *analiza triadică* (sintactică, semantică, pragmatică), inițiată de Peirce, și *analiza situațională* sau teoria modernă a situațiilor de comunicare, promovată de Jakobson – Prieto, intersecție a analizei structurale cu cea triadică.

I.2. Semn și comunicare

Limbajul sau facultatea vorbirii s-a constituit în procesul comunicării. Comunicarea, în sens strict, privită ca un proces ce presupune schimb de idei sau transmitere de informații prin intermediul mesajelor, este un proces specific uman. În sens larg, comunicare, adică contact și colaborare, există și pe scară animală, cu ajutorul sunetelor și al gesturilor.

„Limbajul uman se manifestă însă în comunicarea reciprocă. (...) În toate situațiile însă se realizează comunicare atunci când un anumit conținut cognitiv e transmis de la un om la altul prin semne care au aceeași semnificație pentru vorbitor și ascultător. (...) Într-o formulare succintă deci, comunicarea este transmitere de semnificații cu ajutorul semnelor” (WALD, 1973, p. 7).

Comunicarea umană se poate realiza prin mijloace diferite, dar locul principal îi revine limbajului sonor. Ferdinand de Saussure este cel dintâi care a arătat că limba este un sistem de semne, trăsătură esențială care o face comparabilă altor sisteme de comunicare: limbajul surdo-mușilor, scrierea, semnalele militare, riturile simbolice etc. Toate aceste sisteme de comunicare urmau să fie cercetate în cadrul semiologiei – știință în care un loc aparte îl ocupă studiul limbii ca cel mai important sistem de semne (vezi WALD, 1973, p. 8).

În calitatea sa de numitor comun al unor discipline socio-umane, precum: filosofia, lingvistica, psihologia, sociologia, în genere al științelor comunicării, conceptul de semn a beneficiat de o abordare multidisciplinară, efect al diversității în complementaritate a acestora.

„Ce este un semn? Răspunsul stabilește modul de a fi al semnului, calitatea ca atare de a fi semn; el ne spune cum sunt și cum funcționează semnele. Dar ce este, de fapt, modul de a fi un semn? Răspunsul la această întrebare lămurește și fundamentează sensul modului de a fi semn” (COȘERIU, 1993, p. 6).

În sens larg, prin *semn* se înțelege orice obiect material sau calitate a lui, care aduce o informație despre ceva.

Pornind de la constatarea că filosofii limbajului, și nu numai, identifică limbajul cu tot ceea ce este semiotic, cu calitatea de a fi semn, iar calitatea de a fi semn, pur și simplu, cu tot ceea ce

(pentru un interpret) poate fi «semn» (indiciu!), Coșeriu, „în calitate de teoretician al limbajului” constată că definițiile date semnului sunt incomplete sau ambigue:

„Diversele definiții date semnului sunt incomplete prin raportare la obiectul lor. Câteva exemple: Un semn este un «lucru», respectiv un fenomen care indică altceva decât este el însuși în [materialitatea sa]; sau: Un semn este un fenomen care ține locul unui altceva decât este el însuși; sau, în sfârșit: Un semn este expresie cu conținut (respectiv semnificație), o expresie care se referă la o semnificație, susține sau invocă o semnificație sau, simplu, are o semnificație” (COȘERIU, 1993, p. 7).

Definite ca substitute, ca ceva care conduce spre altceva sau care stau în locul a altceva, doar în mod implicit se sugerează că semnele au valoare de semne pentru cineva care le interpretează, pentru un interpret. Aproape în mod automat se impune o delimitare între a) semne care sunt semne pentru cineva și b) semne care sunt semne în și pentru sine, respectiv „«a avea valoare de semn» și «a fi produs în calitate de semn»” (COȘERIU, 1993, p. 7-8).

Prima clasă, cea a semnelor cu valoare de semne, nu conține semne care au calitatea de semne, ci doar valoarea de semn, fiind produsul unor interpretări din perspectiva cărora devin semne, indicii identificate ca atare de un interpret.

„Este vorba despre fenomene care se află într-un context existențial determinat, cunoscut sau doar presupus, cu alte fenomene, așa încât, din constatarea unuia dintre aceste fenomene pe care le receptăm ca indicii, putem infera asupra prezenței, respectiv existenței în același context, a celorlalte fenomene, corelate pe baza experienței. Astfel, interpretăm norii ca «semne» ale unei posibile ploi, febra ca «semn» de boală. Acestea sunt simptomele lui Karl Bühler, pe care am putea să le numim, mai bine și într-un mod mai general, indicii” (COȘERIU 1993, p. 8).

Numim în continuare semnele din prima clasă semne-indicii¹. Semnele-indicii se caracterizează prin faptul că sunt: non-

¹ Încă din Antichitate, Aurelius Augustinus notează diferența dintre *signa naturalia*, produse fără intenția de a semnifica (de exemplu, urmele lăsate de animale) și *signa data*, imaginate în mod intenționat și convențional (vezi WALD 1973, p. 8).

intenționale, lipsite de conținut și de semnificație. Ele sunt un produs al unui proces de inferență, de relații între mai multe fenomene. Semnele-indicii, deși joacă un rol important în teoria și practica interpretării, „în diferite domenii ale experienței și ale științei, nu pot fi incluse fără dificultate în universul semnelor” (ibidem). Semnele naturale – indicii sau simptome – există independent de om, dar pot fi folosite de acesta în diferite procese de semnificare. De exemplu, fumul produs de foc poate fi investit de om cu semnificația de indiciu al poziționării sale.

A doua clasă conține semne în și pentru sine sau semne propriu-zise; ele substituie și indică în același timp ceva, cu scopul de a fi receptate ca atare de către un interpret. Trăsătura esențială a semnelor propriu-zise este dubla intenționalitate, și anume: „o intenționalitate productivă, deschisă la cel care produce semne” și „o intenționalitate «neproducătoare de semne» la interpret, ultima reducându-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn și de a-l interpreta” (ibidem).

Semnele stabilite în mod conștient și intenționat pot fi clasificate în semne propriu-zise și simboluri. Simbolul a primit, de-a lungul timpului, diferite semnificații. Aristotel considera cuvântul – sub aspectul său sonor – un simbol al noțiunii, iar imaginea sa grafică – simbol al cuvântului. Această comparație sugerează caracterul arbitrar, nemotivat al relației dintre expresie și conținutul exprimat. Ferdinand de Saussure concepe cuvintele ca semne, nu simboluri; în accepția lingvistului, simbolul are o legătură directă cu obiectul simbolizat, în timp ce semnele limbii au caracter arbitrar în legătură cu ceea ce exprimă. În literatura de specialitate termenul simbol s-a impus pentru a semnifica un obiect care, printr-o convenție prestabilită, reprezintă în mod abstract un conținut abstract în formă alegorică, căci simbolul implică mai ales analogie, adică motivare a relației sale cu obiectul semnificat.

Perspectiva logico-filosofică accentuează dimensiunea ontologică și gnoseologică a semnului: „obiect, eveniment sau acțiune care indică un fenomen material, o stare afectivă, o stare volitivă sau un proces de ordin intelectual. (...) Obiectul pe care semnul îl numește este denotatul semnului, iar conceptul denotatului, care este în același timp și înțelesul semnului, poartă numele de

sens. (...) Semnul este o verigă între obiectul și subiectul cunoașterii” (CHEȚAN/SOMMER, 1978, p. 627). Raportându-se la aceleași dimensiuni, G. Enescu definește semnul ca o „formă materială dotată cu semnificație care ajută la precizarea semnificației” (ENESCU, 1985, p. 326).

Perspectiva *psihologică* accentuează componenta cognitivă, afectivă și volitivă a semnului care „exprimă o idee sau un sentiment, dar pentru a fi inteligibil presupune o înțelegere (tacită sau explicită între indivizi). Este un element de transmitere a unei comunicări susceptibilă de a lua mai multe semnificații” (SILLAMY 1996, p. 282). Mai mult, semnul este „un obiect sau eveniment asociat cu o semnificație; ceva este semn când indică altceva, pe baza unei relații stabile, de asociere. (...) Semnul ca simbol dispune de un sens și de o semnificație” (GORGOS, 1992, p. 216-217).

Sociologia va aborda semnul ca pe un instrument util din punct de vedere social, un „suport fizic de ordin substanțial sau energetic, al unui conținut informațional constituit social-istoric, care se impune ca atare tuturor membrilor unei colectivități. Cele mai reprezentative semne sunt cuvintele limbii naturale, elaborate ca instrument specific de comunicare umană” (BOGDAN-TUCICOV et alii, 1981, p. 223-224).

Din punct de vedere *lingvistic*, conceptului de semn i se asociază dimensiunea verbală, astfel încât „semnul este un element lingvistic perceptibil prin simțuri, care reprezintă, indică sau exprimă ceva diferit de sine însuși” (CONSTANTINESCU-DOBRIDOR 1980, p. 374).

Dicționarele generale ale limbii accentuează calitatea semnului de a indica o realitate oarecare și îl definesc drept: „tot ceea ce arată, ceea ce indică ceva ” (COTEANU/SECHE, 1975, p. 850).

1.2.1. Modele teoretice ale semnului

Evoluția modelului teoretic al semnului este în strânsă legătură – și dependență – cu reprezentările culturale ale epocii. Astfel, în Renaștere, teoria semnului implică trei elemente distincte:

„(...) ceea ce este marcat, ceea ce este marcant și
ceea ce permite a se vedea în unul marca celuilalt,

asemănarea. Dar cum asemănarea este la fel de mult forma semnelor cât și conținutul lor, cele trei elemente distincte ale acestei distribuții se rezolvă într-o figură unică” (CODOBAN, 2001, p. 70).

Pe filiera stoicilor, Augustin consideră că semnul este noțiunea fundamentală/elementară a oricărei științe a limbajului, „ceea ce se arată pe sine însuși simțurilor și, în afară de sine, mai indică spiritului și altceva” (AUGUSTIN, 1991, p. 49), accepție reluată și rafinată de Ducrot/Todorov, conform cărora semnul este „un lucru care, dincolo de specia presupusă de sens, evocă gândirii și un alt lucru” (DUCROT/TODOROV, 1970, p. 131).

„În epistema clasică a secolului al XVII-lea, semnul încetează să mai fie un lucru printre lucruri. Între semn (cuvânt) și lucru, între reprezentant și reprezentat, distanța crește. (...) Asemănătorul, care a fost multă vreme categoria fundamentală a cunoașterii, este înlocuit de analiză, deoarece în fiecare punct trebuie fixate identitățile și diferențele (...)” (CODOBAN, 2001, p. 71).

Dintre referințele fundamentale pentru secolului al XVII-lea ne oprim asupra lui Poinsoț, respectiv Lancelot și Arnault, prin *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*.

Poinsoț, abordând categoria generală a semnelui, îl conține ca sumă dintre semnul natural și cel social, incluzând aici și semnele care funcționează drept construcții mentale. Semnul este subordonat relației triadice pe care acesta o contractează cu obiectul semnificat (referențial, denominat) și cu interpretantul (cel care interpretează). Astfel semnul însuși mediază relația între realitatea semnificată și acțiunea semnificatoare:

„Deși, în raport cu o putere, un obiect nu este constituit esențial dintr-o relație cu acea putere, ci mai curând puterea depinde de obiect, totuși, în cazul unui semn, care stă pentru obiect în reprezentare și expune obiectul puterii, această relație este necesar inclusă; este vorba chiar de o necesitate dublă: atât pentru că o substituție a oricui este întotdeauna în raport cu ceva și, de vreme ce un semn substituie lucrul semnificat și funcționează în locul acestuia, făcând oficiul de a-l reprezenta unei puteri, semnul trebuie să exprime, în mod necesar, relația cu o putere; iar pentru că a reprezenta înseamnă a face un obiect prezent pentru o

putere, rezultă că, dacă un semn este un medium și un substitut al semnificatului în reprezentare, semnul implică, în mod necesar, o relație cu ceea ce reprezintă sau face prezent” (POINSOT, 1985, p. 156, apud STĂNCIULESCU, 2004, p. 27-28).

Gramatica de la Port-Royal, apărută în 1660, este „expresia unei anumite concepții despre raporturile dintre limbă și gândire” (CARPOV, 1987, p. 7), concepție care va fi redată, câțiva ani mai târziu, de Logica lui Antoine Arnauld și Pierre Nicole (vezi ibidem). Doctrina lingvistică promovată de Gramatica de la Port-Royal stipulează că sistemul limbii se află în strânsă interdependență de procesul rațional de la baza însușirii ei, limba funcționând ca un sistem semnificativ aflat în slujba descoperirii adevărului, rațiunea de fi a acestui sistem de semne (ibidem). Pe lângă prima formulare a arbitrarității semnelor lingvistice (atribuită și generalizată prin teoria structuralistă a lui Ferdinand de Saussure), Gramatica de la Port-Royal conține și ideea pluralității sistemelor de semne: există, inclusiv în interiorul limbilor naturale, semne sonore, dar și semne grafice care au scopul de a le fixa pe primele (alfabetul, de exemplu). Semnele sunt concepute ca structuri binare: 1. „ceea ce sunt ele prin natura lor, adică ceea ce sunt ca sunete și caractere” și 2. „felul în care oamenii se servesc de ele pentru a-și semnifica gândurile” (apud CARPOV, 1987, p. 10). În Logică, autorii revin, pentru a relua și dezvolta concepția exprimată în Gramatică. Reținem doar faptul că primele două părți conțin pasaje întregi despre sens și semnificație, din această perspectivă, Logica putând fi considerată „un adevărat tratat de semiologie”. Capitolul al IV-lea din prima parte – Des idées des choses et des idées des signes – oferă o clasificare a semnelor care se revendică de la concepția stoicilor, prefigurând-o pe cea a lui Charles S. Peirce:

1. semnul în el însuși – ideea pe care ne-o facem despre el este ideea de lucru și

2. semnul ca reprezentant al altui lucru, caz în care ideea pe care ne-o facem despre el este ideea de semn.

Așadar semnul este alcătuit din îmbinarea a două idei: ideea despre lucrul pe care îl reprezintă și 2. ideea despre semnul reprezentant; de aici, binaritatea lui – reprezentant revelator și reprezentat revelat. Ținând cont de criteriul certitudinii, al

prezenței/absenței lucrului semnificat și al naturii semnelor, autorii realizează următoarea clasificare a semnelor:

Criteriul certitudinii:

- Semne sigure;
- Semne probabile.

Criteriul prezenței/ absenței lucrului semnificat:

- Semne legate de lucruri;
- Semne separate de lucruri.

Criteriul naturii semnelor:

– Semne naturale, care nu au nimic de-a face cu imaginația oamenilor;

– Semne de „instituire” sau de „stabilire”, care au sau nu o legătură cu lucrul reprezentat (figurat): cuvintele sunt semne de instituire pentru gândire, așa cum literele sunt pentru cuvinte (vezi CARPOV 1987, p. 13-14).

Formula teoretică binară a semnului este proprie și epistemii moderne a secolului al XIX-lea. Diferența constă în „(...) raportul acestui semn, constituit binar, cu reprezentarea” (CODOBAN, 2001, p. 72):

„(...) teoria binară a semnului, cea care, din secolul al XVII-lea încoace, fundamentează întreaga știință generală a semnului, este legată, printr-un raport esențial, de o teorie generală a reprezentării. Dacă semnul este pur și simplu legătura dintre un semnificant și un semnificat (legătură ce este sau nu arbitrară, voită sau impusă, individuală sau colectivă), raportul nu poate fi, oricum, stabilit decât în elementul general al reprezentării: semnificantul și semnificatul nu sunt legați decât în măsura în care ambii sunt (sau au fost sau pot fi) reprezentați, sau în care unul îl reprezintă în acest moment pe celălalt” (FOUCAULT, 1969, p. 79, apud CARPOV, 1987, p. 18).

Contribuțiile prezentate – cea a lui Poincaré, respectiv Lancelotti și Arnould – cărora li s-au adăugat cele din secolul al XVIII-lea, ale lui Locke, Hume, Leibniz etc. conturează și prefigurează cele două direcții ale semioticii secolului al XIX-lea: cea logico-filosofică a lui Charles S. Peirce și cea lingvistică a lui Ferdinand de Saussure (cf. STĂNCIULESCU, 2004, p. 28).

Deoarece pentru demersul nostru prezintă importanță definierea semnului atât din perspectivă lingvistică, cât și din perspectivă logic-filosofică, vom evidenția în continuare contribuțiile lui Ferdinand de Saussure și Charles Peirce.

1.2.2. Modelul diadic

Modul în care un semn semnifică realitatea pe care o reprezintă aparține științei numite semiologie, definită de către F. de Saussure ca „une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale [...]. Elle nous apprendrait en quoi consistent les signes, quelles lois les régissent” (SAUSSURE, 1968, p. 33).

În primul paragraf al lucrării sale, *Semnele: o introducere în semiotică*, T. A. Sebeok afirmă că toate tipurile de semne implică o înțelegere a lor la orice nivel al existenței vii:

„Fenomenul care deosebește formele de viață de obiectele neînsuflețite este semioza. Aceasta poate fi definită simplu ca acea capacitate instinctivă a organismelor vii de a produce și înțelege semne” (SEBEOK, 2002, p. 19).

Actul înțelegerii reprezintă însă o capacitate superioară, specific omului, iar acest fapt a fost arătat deja de Aristotel în *Politica*:

„Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii și al durerii și există și la celelalte vietăți, căci natura lor se ridică numai până la a avea simțirea plăcerii și a durerii și a o semnifica unele altora, pe când limba servește la a exprima ceea ce este folositor și ce este vătămător, precum și ce este drept și ce este nedrept” (ARISTOTEL, 2005, p. 5).

Aristotel afirmă în acest fel că modul de semnificare al limbii este unul superior prin faptul că limba nu este simplă semnalizare imediată, ci este un proces care implică rațiunea².

Prin urmare, nu este deloc surprinzător ca în enumerarea făcută de Saussure să apară o serie de sisteme de semne care sunt toate din sfera umanului și, în plus, limitează această serie

² Vezi și DESCARTES, 1970, pp. 90-91: „Et on ne doit pas confondre les paroles avec les mouvements naturels qui témoignent les passions”.

numai la sfera semnelor *intenționale*, adică emise cu intenția de a comunica³. Saussure definește limba drept „un sistem de semne ce exprimă idei și, prin aceasta, este comparabilă cu scrisul, cu alfabetul surdo-muților, cu riturile simbolice, cu formele de politețe, cu semnalele militare etc., etc. Numai că ea este cel mai important dintre aceste sisteme” (SAUSSURE, 2004, p. 41).

Din punctul de vedere al semiozei, limba este sistemul cel mai complex⁴ și singurul autonom la nivelul semiozei elementelor componente. Semioza celorlalte semne intenționale implică limba la nivelul semnificatului, în sensul că ele rezistă în societate datorită limbii, care le explică și le menține semnificația. Limba intră în serie cu celelalte sisteme de semne arbitrare numai din punctul de vedere al arbitrarității semnului lingvistic, dar nu și din punctul de vedere al autonomiei semiologiei/semiozei. Semnul lingvistic este arbitrar și autonom. Orice alt semn arbitrar nu este autonom, ci își constituie semnificatul prin intermediul limbii. Specificitatea semnului lingvistic constă în autonomia semiologiei/semiozei lui.

Autonomia semiologiei semnului lingvistic presupune ca între semnificant și semnificat să nu intervină o instanță intermediară, așa cum este cazul semnelor din sistemele care intră în serie cu limba.

Este un fapt incontestabil că între semnificant și referent nu există o legătură naturală. Saussure consideră că o astfel de legătură naturală o prezintă simbolul:

„On s'est servi du mot symbole pour désigner le signe linguistique. Ou plus exactement ce que nous appelons le signifiant. Il y a des inconvénients à l'admettre, justement à cause de notre premier principe. Le symbole a pour caractère de n'être jamais tout à fait arbitraire; il n'est pas vide, il y a un rudiment de lien naturel entre le signifiant et le signifié. Le symbole de la justice, la balance, ne pourrait pas être remplacé par

³ GUIRAUD, 1971, p. 29: „Un signe est un stimulus – c'est-à-dire une substance sensible – dont l'image mentale est associée dans notre esprit à celle d'un autre stimulus qu'il a pour fonction d'évoquer en vue d'une communication”.

⁴ SAUSSURE, 1968, p.101: „(...) la langue, le plus complexe et le plus répandu des systèmes d'expression”.

n'importe quoui, un char, par exemple" (SAUSSURE, 1968, p. 101).

Acesta este și motivul pentru care Saussure preferă termenul *semn* în locul termenului *simbol*.

În cazul cunoscutului triunghi semiotic, raportul cu realitatea este redat ca raport de desemnare între semnificat și referent, fără să se arate însă în mod clar baza acestei legături directe, redată în triunghi printr-o linie continuă. Lingviști cunoscuți consideră că în semnificat se regăsește o parte din trăsăturile referentului⁵. Semnificatul reflectă întotdeauna niște calități ale referentului, după modul de percepere al omului și din perspectiva limbii și culturii în care se situează, indiferent dacă este vorba de realități pe care le desemnează sau de realități pe care le creează. Dat fiind că reia prin abstractizare o parte din trăsăturile realității numite sau că referentul este construit prin limbă, semnificatul se află în relație motivată cu referentul. În acest sens, se poate afirma că între semnificat și referent există un raport rațional intersubiectiv „o identitate parțială” (CASSIRER, 1994) între cuvânt (adică semnificatul) și realitate. Identitatea parțială din cadrul raportului dintre semnificat și referent nu justifică raportul de semnificare și nici nu poate fi utilizat ca argument împotriva autonomiei semiologiei semnului lingvistic, pentru că nu influențează în vreun fel raportul dintre semnificant și semnificat.

Deoarece, a presupus existența a două elemente: semnificatul și semnificantul, acest model al semnului a fost numit diadic, fiind dominant în Europa până la mijlocul secolului al XX- lea.

Hjelmslev rafinează modelul lui Saussure, distingând între un plan al expresiei (semnificantul), un plan al conținutului (semnificatul), formă – cea care structurează și substanța – cea care este structurată.

Plecând de la dihotomia saussuriană, Hjelmslev se îndepărtează în același timp de ea – în abordarea lui, semiotica nu corespunde semiologiei lui Saussure, fiind concomitent *sistem* și *proces*.

⁵ Vezi G. Kleiber, Sens, référence et existence: que faire de l'extra-linguistique?, Adam Schaff, Langage et réalité.